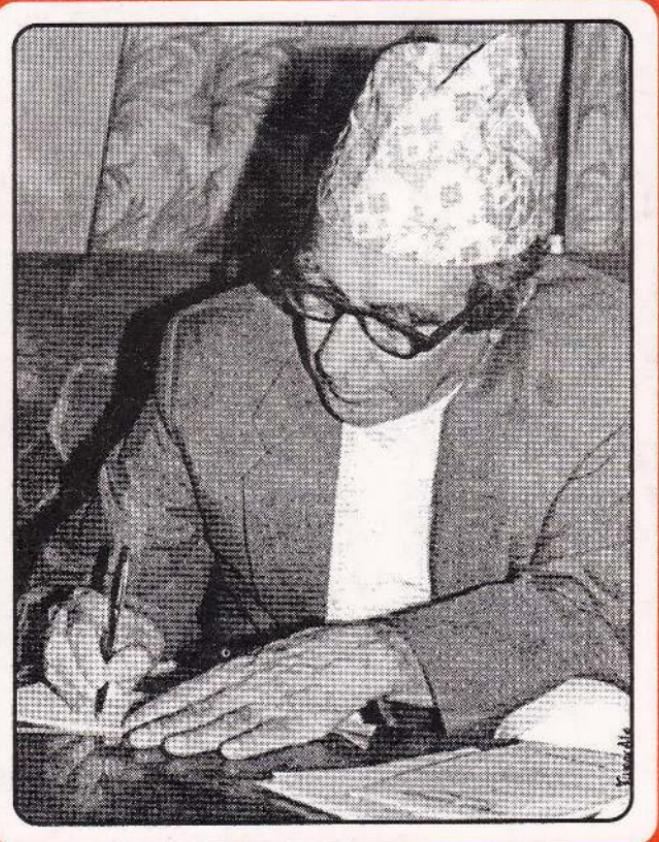

तन्त्रजी

राष्ट्रकवि माधव घिमिरे विशेषाङ्क

जि.प्र.का. काठमाडौं द.नं. २१/०३६/३७

तन्त्रोची

(समसामयिक वार्षिकयोग्यको द्वैमासिक प्रकाशन)

वर्ष २५ अड्क १

असार-साउन-भाद्र

२०६०

विथेष सल्लाहकार
देवी पन्थी
टी.सी. पोखरेल

सम्पादक/प्रकाशक
विद्वत् गौतम

सम्पादक
नेत्र एटम

सल्लाहकार
विजय लोहनी
इन्डीलागा
कोगलप्रसाद शर्मा
खेगाथ लोहनी

आवरण-फोटो
कुमार आले
कम्प्युटर-टक्कण
पुष्प गौतम

सहयोगी
सुपाल पराजुली
गोविन्द चौलागाई
रमेश मठ्टराई
बिन्दु शर्मा

पत्रचार
पो.ब.नं. ८९२६
फोन नं. ४२७५०९३
काठमाडौं

मुद्रक
नारायण प्रेस, काठमाडौं
गूल्य :

विषयसूची

राष्ट्रकवि माधव घिमिरे विशेषाङ्क

कविता

- रामबाबु सुबेदी - कविवर माधव घिमिरे
 डा. विमलप्रसाद कोइराला - शब्दसमर्पण
 विष्णुबहादुर सिंह - कविवर माधव घिमिरेप्रति
 बनीबहादुर थापा - जहाँ पुगेन रवि, त्यहाँ पुगे माधव कवि

व्यक्तित्व र योगदान

- ११४/यदुनाथ खनाल - माधव घिमिरेका कविताको सानो परिक्रमा
 २६५/डा. वासुदेव त्रिपाठी - माधव घिमिरेको कवित्व
 २४२/प्रदिप नेपाल - राष्ट्रगानका सप्ता माधव घिमिरे
 १००/प्रमोद प्रधान - नेपाली बालकविताका क्षेत्रमा माधव घिमिरेको योगदान
 २४०/रमेश गोखाली - सफल राष्ट्रवादी नेपाली
 १७५/डिल्लीराम मिश्र - प्रतिभाले पुरस्कार हैन, पुरस्कारले प्रतिभाको ...
 १/युवराज नर्याँघरे - नेपाली कविताका हिउँचुली

कृतिगत प्रभाव

- २३४/मोहनाथ प्रथित - 'मालती-मङ्गले' : नयाँ परिवेश, पुरानो सन्देश
 १९५/कृष्ण गौतम - कवि माधव घिमिरे 'किन्नर-किन्नरी'मा
 २७१/डा. गार्गी शर्मा - घिमिरेको अप्रकाशित नाटक 'बालकुमारी'मा
     मानवतावाद
 २२०/युवराज पाण्डे - कविवर माधव घिमिरेको साहित्यिक योगदान
 २८३/श्रीकृष्ण श्रेष्ठ - कविवर माधव घिमिरे - मलाई लागेका कुरा
 १०६/तेजप्रकाश श्रेष्ठ - बालबालिकाका प्यारा कवि घिमिरे
 १०९/अमरकुमार प्रधान - कवि माधव घिमिरे र 'राष्ट्रनिर्माता' खण्डकाव्य
 ५/प्रकाशमणि दाहाल - कविवर माधव घिमिरे र उनको 'गौरी'

- २०३/सुषमा बराल - घिमिरेको राष्ट्र-निर्माण : हिजो र आज
- २३२/पुरुषोत्तम सुवेदी - छन्दमा इतिहास
- १२८/धीरकुमार श्रेष्ठ - घिमिरेका कवितामा प्रकृतिचित्रण
- २४५/यादव भट्टराई - 'मालती-मङ्गले'का माधव घिमिरे
- २०७/नरेन्द्रप्रसाद कोइराला - 'मनचिन्ते मुरली' कथासङ्गमहको कथानक-विश्लेषण
- १५/जीवनारायण यादव 'साहसी' - 'गौरी' शोककाव्यमा पोखिएको आँसु
- २४/माधव ढुङ्गेल - प्रकृतिभित्रकी 'राजेश्वरी'

समीक्षात्मक विश्लेषण

- १५७/आनन्ददेव भट्ट - कवि माधव घिमिरे र शोककाव्य 'गौरी'
- १८०/डा. माधवप्रसाद पोखरेल - 'वैशाख' कविताको विश्लेषण
- ८६/भानुभक्त पोखरेल - 'अश्वत्थामा' गीतिनाटकको अधिविवेचन
- ७८/डा. कुलप्रसाद कोइराला - 'पापिनी आमा'का सम्बन्धमा तीन कुरा
- १४९/कृष्णहरि बराल - गीतकार माधव घिमिरे र 'रूपारानी'मा नार्सिसिज्म
- २५७/कृष्णप्रसाद घिमिरे - 'आफ्नो बाँसुरी' : आफ्नै गीत'को निबन्धकला
- २४७/हेमनाथ पौडेल - घिमिरेको काव्ययात्रा र 'हिमालपारि हिमालवारि'....
- १४४/कपिल अज्ञात - 'शकुन्तला' गीतिनाटकमा मानवतावादी स्वर
- १३५/भीमनारायण रेग्मी - माधव घिमिरेका बालकवितामा संस्कृति
- ३१/लावण्य ढुङ्गाना - चिन्तनको विविधता : 'चारु चर्चा'
- १८/मीरा प्रधान - 'राजेश्वरी' खण्डकाव्यकी राजेश्वरी
- ६१/देवी नेपाल - 'अश्वत्थामा' गीतिनाटकमा मिथकीय प्रयोग
- ४७/यादव भण्डारी - 'देउकी' गीतिनाटकको विवेचना
- ३६/बिन्दु शर्मा - 'विषकन्या' गीतिनाटकको स्वरूप

संस्मरण

- २२३/गोविन्द भट्ट - कविवर माधव घिमिरे, मीठा नमीठा सम्भन्ना र ...
- १९२/निर्माही व्यास - कविवर माधव घिमिरेको यात्रा : मेरो संस्मरण
- ७२/शारदा अधिकारी (ढकाल) - म त सम्झनीज्यू नै भन्दु

अन्तर्वार्ता

- २८४/नेत्र एटम - अन्तर्वार्तामा विम्बित माधव घिमिरे
- २९३/लब गाउँले - कविवर माधव घिमिरेसँगको अन्तर्वार्ता

माधव घिमिरेका बालकवितामा संस्कृति

- भीमनारायण रेग्मी

१. परिचय

कविवर माधव घिमिरेको कलम बालसाहित्यमा पनि चलेको छ। बालसाहित्यका अन्दरमा उनी बालकवि (बालकविताका सर्जक) हुन्। उनका 'घामपोनी', 'सुनपद्धती चरी' र 'बाला-लहरी' तीन कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन्। यहाँ उनका बालकवितामा संस्कृतिको प्रयोगबारे अध्ययन गरिएको छ।

यस लेखमा बालसाहित्य र संस्कृतिको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ, बालसाहित्य र संस्कृतिवीच के सम्बन्ध छ स्पष्ट पारिएको छ, संस्कृतिको प्रयोग बालसाहित्यमा कैसी हुन सक्छ र त्यसलाई कसरी हेर्ने भन्ने आधार प्रस्तुत गर्दै बालकवि माधवप्रसाद घिमिरेका कवितामा संस्कृतिको प्रयोग कस्तो छ भनेर हेरिएको छ, अन्त्यमा समग्र अध्ययनको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

२. बालसाहित्य

बालसाहित्य के हो भन्नेबारेमा नेपाली बालसाहित्यका अध्येताहरूले चर्चा चलेका छन्। यसबारे चर्चा गर्नेहरूमध्ये बन्धु र अर्णु (२०४२), अर्याल (२०४५) र हुमागाई (२०५६) ले व्यक्त गरेका बालसाहित्यसम्बन्धी विचारहरूसँग केही सहमत केही असहमत हुँदै यस लेखमा बालसाहित्यलाई निम्नलिखित विशेषता भएको साहित्यका अन्मा लिइएको छ -

- १) बालकहरूका लागि हुन्छ,
- २) मौखिक वा लिखित दुवै हुन सक्छ,
- ३) यसको रचनाकार बालक वा प्रौढ जोसुकै हुन सक्छ,
- ४) यो साहित्यक कृति नै हुनु पर्छ।

यो लेख बालसाहित्यको कविता विधासँग मात्र सम्बन्धित विषय भएकाले बालसाहित्यको परिभाषाबारेको चर्चा जरुरी थिएन तर बालसाहित्यसम्बन्धी पनि अध्ययनमा यसबारे स्पष्ट हुनु आवश्यक देखिएकाले यसलाई प्रासङ्गिक अन्मा हो।

३. संस्कृति

संस्कृति शब्दको अर्थ निकै व्यापक र विस्तृत छ । यसले भौतिक र अभौतिक सम्पूर्ण मानवीय प्राप्तिलाई समेटदछ । संस्कृतिलाई हेर्ने दृष्टिकोण पनि विभिन्न छन् । यसले संस्कृतिका अनेकौं परिभाषाहरू छन् । संस्कृतिको विस्तृत चर्चा यस लेखको उद्देश्य होइन । यहाँ अध्ययन गर्ने लिइएका वालकविताहरूको विश्लेषण गर्ने आधारक रूपमा संस्कृतिलाई लिइएको छ । त्यसैले यहाँ स्पष्टताका लागि संस्कृतिवारे खासगरी संस्कृतिसँग सम्बन्धित ती पक्षहरू जसलाई यस लेखमा उपयोग गरिएको छ । तीवारे सझेपमा चर्चा गरिन्छ ।

३.१. अर्थ

संस्कृतिलाई विभिन्न विद्वानहरूले सामाजिक समूहको मूल्य, विश्वास, मानविचारधारा, प्रथा र प्राविधिक ज्ञान (Marvin, 1995 :283); भौतिक र मानसिक दुवै मानव व्यवहारका लागि सामाजिक रूपले हस्तान्तरित नियमहरू (Donath, 1995 : 292); सिकाइका माध्यमबाट पुस्ताहरूबीच हस्तान्तरित हुने मानवीय परम्परा र प्रथाहरू, समाजका सिकिएका र सामूहिक विश्वासहरू (Ellis-Lopez, 1995: 296); समाज र मानिसका रूपान्तरणकारी क्रियाकलाप र तिनको परिणाम (चापागाई, २०५९:९८) आदि रूपमा अर्थाएका छन् । यसबाट संस्कृतिवारे निम्नलिखित कुराहरू स्पष्ट हुन्छन् -

- १) संस्कृति सामाजिक समूहको साभा कुरा हो,
- २) यो भौतिक र अभौतिक (मानसिक तथा अभिव्यक्तिगत) दुवै किसिमको हुन्छ,
- ३) यो सिकिएको हुन्छ
- ४) यो पुस्ताहरूबीच हस्तान्तरित हुन्छ,
- ५) यो समाज र मानिसका रूपान्तरणकारी क्रियाकलाप र तिनको परिणाम हो ।

यस लेखमा संस्कृतिलाई यसै रूपमा लिइएको छ ।

३.२. संस्कृति : सार्वभौम वा विशिष्ट

संस्कृति मानव जातिसँग सम्बन्धित कुरो हो । संसारमा मानिसहरूबीच एकरूपता छैन, विभिन्नता छ । यसै सन्दर्भमा संस्कृतिलाई जातिको पहिचानका रूपमा लिइन्छ । जब यो जातिसापेक्ष हुन्छ, स्वतः विशिष्ट हुन्छ । त्यसो भए तापनि संस्कृतिको केही सार्वभौम तत्त्वहरू हुन्छन्, जुन सबै संस्कृतिहरूमा पाइन्छन् र हरेक संस्कृतिका अङ्ग हुन्छन् । हर्सकोवित्सका अनुसार संस्कृतिका सार्वभौम तत्त्वहरू निम्नानुसार छन्- भौतिक संस्कृति तथा त्यसका मान्यता- प्रविधि, अर्थशास्त्र, सामाजिक संस्थाहरू सामाजिक सङ्गठन, शिक्षा, राजनीतिक संरचनाहरू, मानव तथा ब्रह्माण्ड- विश्वास प्रणालीहरू

जटिको नियन्त्रण, सौन्दर्यशास्त्र- चित्र तथा मूर्तिकला, लोकवार्ता, सङ्गीत, नाटक तथा नृत्य, भाषा (१९८६ इ: ११३) ।

संस्कृतिको उपर्युक्त तत्त्वहरू सबै सामाजिक समूहमा हुन्छन् तर ती उक्त उम्हापिच्छे भिन्न र विशिष्ट हुन्छन् ।

३.३ भौतिक र अभौतिक संस्कृति

संस्कृतिलाई भौतिक र अभौतिक संस्कृतिमा छुट्याइन्छ । मानवनिर्मित सम्पूर्ण भौतिक वस्तुहरू भौतिक संस्कृतिभित्र पर्दछन् । मानवीय उत्पादनका साधनहरू, यन्त्र-उपकरणहरू, कलाका भौतिक रूपहरू र मानवले उपभोग गर्ने वा प्रयोग गर्ने सबै भौतिक वस्तुहरू भौतिक संस्कृतिका यङ्ग हुन् । यसबाहेक मानवनिर्मित सबै अभौतिक वस्तुहरू- सामाजिक, राजनीतिक संस्था र प्रणालीहरू, नियमकानुनहरू, विश्वासप्रणालीहरू, सामाजिक व्यवहारहरू, भाषा, साहित्य, कला र वौद्धिक सम्पत्तिहरू अभौतिक संस्कृतिका जड्ह हुन् ।

३.४ सांस्कृतिक सापेक्षतावाद र जातिकेन्द्रितता

सांस्कृतिक सापेक्षतावाद र जातिकेन्द्रितता संस्कृतिलाई हेने दुई भिन्न दृष्टिकोण हुन् । संस्कृतिको कुनै पनि पक्षको मूल्याङ्कन त्यसै संस्कृतिका सापेक्षतामा गर्नुपर्द्ध भन्ने बान्यता सांस्कृतिक सापेक्षतावाद हो । यसका विपरीत एउटा संस्कृतिका कुनै पनि पक्षको मूल्याङ्कन अर्को संस्कृतिविशेषलाई आधार मानी गर्ने दृष्टिकोण जातिकेन्द्रितता हो (हेर्नु : Marvin, 1995:283) ।

३.५ संस्कृति र भाषा

भाषा संस्कृतिको अङ्ग अवश्य हो तर भाषा र संस्कृतिको सम्बन्ध यति मात्रै होइन । भाषा संस्कृतिको संबंधक पनि हो । संस्कृतिको अध्ययनमा भाषा र भाषाको अध्ययनमा संस्कृतिको अध्ययन उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छन् । यसैले भाषा र संस्कृतिमध्ये कुनको ज्ञाव कुनमा बढी छ भन्ने कुरा अनिर्णित छ (हेर्नु : Ellis-Lopez, 1995:296) ।

४. संस्कृति र बालसाहित्यबीच सम्बन्ध

बालसाहित्य र संस्कृतिवारेका उपर्युक्त चर्चाका आधारमा संस्कृति र बालसाहित्यको सम्बन्धलाई निम्नलिखित बुँदाहरूमा हेर्न सकिन्छ -

- १) संस्कृतिको संबंधक पनि भाषा हो र बालसाहित्यको माध्यम पनि भाषा हो ।
- २) बालसाहित्य मानवनिर्मित हुनाले यो आफै संस्कृति हो भन्ने बालसाहित्यमा विविध विषयवस्तु हुन सक्छन्, तीमध्ये संस्कृति पनि एउटा हो ।
- ३) बालबालिकालाई आफ्नो संस्कृतिप्रति जागरूक बनाउनु, उनीहरूलाई सामाजिक व्यवहार सिकाउनु र उनीहरूको असल भविष्यनिर्माण गर्नु बालसाहित्यको प्रयोजन भएकाले यो संस्कृतिका विगत, वर्तमान र भविष्य तिनै पक्षसँग सम्बन्धित छ ।

५. माधव घिमिरेका कवितामा संस्कृति

साहित्यका बृहत् आयामका विद्यामा भैं फुटकर कवितामा संस्कृतिको विस्तृत चर्चा र प्रस्तुति गरिएन र त्यो सम्भव पनि हुँदैन। तर फुटकर कवितामा पनि प्रसङ्गवल्ल संस्कृतिका केही पक्ष प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। यहाँ माधव घिमिरेका 'धामपानी' र 'बाललहरी'भित्रका कविताहरूमा संस्कृतिको अध्ययन गरिएको छ। अध्ययनको सुविधाका लागि उक्त कविताहरूमा पाइने सांस्कृतिक पक्षलाई भौतिक वस्तु, सामाजिक व्यवहार पुराण, र इतिहासका कुरा, बालखेल र बाललोकगीत, भाषा, सांस्कृतिक सापेक्षता, र सांस्कृतिक परिवर्तनजस्ता विभिन्न शीर्षकमा बाँडेर प्रस्तुत गरिएको छ।

५.१ भौतिक वस्तु

बालकवि घिमिरेका कवितामा मानवनिर्मित वस्तुहरूको उल्लेख भएको छ। उनका विभिन्न कवितामा गुम्बा, यिउँ, पाखी, लम्बू (घिमिरे, २०१२: 'भोटेसेलो'); ढिकी, मुसल, ओखल, जाँतो, मानी, घ्याम्पो (घिमिरे, २०१२: 'ढिकी र जाँतोको सबाइ'); गुलेली, वाण, मट्याङ्गा, वाजा, ध्वजा (घिमिरे, २०१२: 'गुलेली'); घार (घिमिरे, २०१२: 'वस वस माहुरी'); ढोका, छाता, दर्वार (घिमिरे, २०१२: 'कमिला रानी'); टाला-टुली, पुतली, बुलाँकी, टिकी, गाजल (घिमिरे, २०५२: 'पुतली खेल'); चकमक (घिमिरे, २०५२: 'चकचके'); आदि वस्तुहरूको उल्लेख भएको छ। ती सबै नेपाली संस्कृतिका अङ्ग हुन्।

५.२ सामाजिक व्यवहार

यहाँ सामाजिक व्यवहारअन्तर्गत मानिसको नातासम्बन्धसँगको व्यवहार, पेसागत व्यवहार, सामाजिक रीति आदिलाई लिइएको छ।

मानिसले परिवारबाहिरका नाताका मानिससँग गर्ने व्यवहारबारे पनि घिमिरेका कवितामा चर्चा भएको छ। नेपाली समाजमा विवाहित छोरी-चेलीलाई र तिनका सन्तानलाई माइतिले खोज्ञन् र सम्मान र प्रेमपूर्ण व्यवहार गर्द्धन्। यहाँ बालकहरूका लागि मावली र मामा शब्द अत्यन्त प्यारा छन्। सामाजिक व्यवहारको यस पक्षलाई घिमिरेले आफ्ना बालकवितामा प्रस्तुत गरेका छन्। यस पक्षलाई प्रस्तुत एउटा उदाहरण यस्तो छ -

रैछौ मेरै मामा, रिसाउँछौ किन ?

आमा भन्निन् बाटैमा मामा आउँछन् लिन

(घिमिरे, २०५२: 'बाघको भान्जो बिरालो')

नेपाली समाजमा प्रमुख व्यवसायका रूपमा रहेका व्यापार, कृषि र पशुपालनका प्रसङ्ग पनि घिमिरेका विभिन्न कवितामा आएका छन्। व्यापारको यो एउटा प्रसङ्ग हेरै -

लासामा सुन छ

हामी पाखी बुन्दा

हामी बेच्छ जिम्बू
हामी लाउँछ लम्बू

(घिमिरे, २०१२: 'भोटेसेलो')

खेतीको एउटा प्रसङ्ग यस्तो छ -

भन भन भाइ हो
खेतै रोप्ने कसरी
सुन सुन भाइ हो
चुपुचुपु-- यसरी...

भन भन भाइ हो
धानै काट्ने कसरी
सुन सुन भाइ हो
सपसप-- यसरी...

(घिमिरे, २०१२: 'बाललहरी')

पशुपलानवाट खाने कुराहरू प्राप्त गर्ने र त्यसको तयारी गर्ने तरिका बताइएका
उन्नोत्तरात्मक उदाहरण यस्ता छन् -

भन भन भाइ हो
दूधै दुहुने कसरी
सुन सुन भाइ हो
घुरुघुरु-- यसरी...

भन भन भाइ हो
दही मथ्ने कसरी
सुन सुन भाइ हो
घार घुर्उ-- यसरी...

(घिमिरे, २०१२: 'बाललहरी')

घिमिरेका कवितामा सामाजिक रीति र जीवनशैलीका विविध पक्षहरू पनि
विभिन्न प्रसङ्गमा आएका छन्। गुम्बामा जाने र मन्त्र पढ्ने बौद्धमार्गी जीवनशैली तथा
लेलो गाउने हिमाली भेकको जीवनशैली भक्त्वाने एउटा उदाहरण हेरौं -

भूयामो लोगों गुम्बा
माने पेमे हूबा
हामी गाउँछ सेलो
लेली लेलु लेलो

(घिमिरे, २०१२: 'भोटेसेलो')

नेपालको हिमाली क्षेत्रका वासिन्दा जाडो छल्न र व्यापार पनि गर्न जाडो समयमा पहाडी क्षेत्रमा भर्द्धन् । यस क्रममा पहाडका स्थानीय व्यक्तिहरूले उनीहरूसँग व्यापार गरे पनि र नगरे पनि धर्म हुन्छ भन्ने सम्फेर कोदो, पिठो भिक्षाका रूपमा दिन्छन् । यसरी भिक्षा मार्ने र दिने काम परम्परा र सामाजिक चलनका कारण भएको हो, उनीहरू गरिब भएर यसो गरेको होइन । वरु उनीहरूका घरमा जाने हो भने पिठो होइन, चौरीगाईको घिउ नै खुवाउँछन् । सामाजिक जीवनको यो पक्ष उत्रेको एउटा उदाहरण यस्तो छ -

हामी पिठो माउँछ
दिन्छ, धर्म आउँछ
हाम्रो घर आइजा
चम्पी-घिउ खाइजा

(घिमिरे, २०१२: 'भोटेसेलो')

घिमिरेका कवितामा नेपाली समाजमा खानपानको मुख्य विषय भात पकाउने र खाने तरिकाबारे चर्चा भएको छ । यो उदाहरण हेरै -

भन भन भाइ हो
भात पकाउने कसरी
सुन सुन भाइ हो
गुदुगुदु-- यसरी...

भन भन भाइ हो
भातै खाने कसरी
सुन सुन भाइ हो
सधासप-- यसरी...

(घिमिरे, २०१२: 'बाललहरी')

घिमिरेका कवितामा नेपाली नारीहरूको पहिरन र शृङ्खारका बारेमा पनि पुतली खेलका सन्दर्भमा चर्चा भएको छ । त्यसको उदाहरण यस्तो छ -

लाइचूँ कि वुलाकी
टिकी राम्रो होला कि
कोरी बाटी चुलठी अँखियामा गाजली
- कति राम्री पुतली

(घिमिरे, २०५२: 'पुतली खेल')

यसरी कवि घिमिरेका बालकवितामा सामाजिक जीवनका विविध पक्ष प्रस्तुत भएका छन् ।

३.३ लोकविश्वास

ठूलाठूला दाहा भएको राक्षस र वायुपद्धति भनिने उड्ने घोडाजस्ता अलौकिक बीवहरूको अस्तित्त्व भएको विश्वास नेपाली समाजमा छ । त्यसैगरी दान दिँदा धर्म हुन्द भन्ने धार्मिक विश्वास र सन्तानमा वावुका केही गुण र आमाका केही गुण रहन्छन् भन्ने विज्ञानसम्मत विश्वास पनि नेपाली समाजका लोकविश्वास हुन् । घिमिरेका कवितामा यस्ता विश्वासहरू पनि अभिव्यक्त भएका छन् । तिनलाई निम्नलिखित उदाहरणहरूमा क्रमशः हेरौं -

दाँत तेरो राक्षसको दाहा जस्तो मानी

(घिमिरे, २०१२: 'ढिकी र जाँतोको सवाइ')

वाईपद्धति घोडामा आज चढौला

धावा गर्न हावामा चढै वढौला

(घिमिरे, २०१२: 'गुलेली')

हामी पिठो माउँछ

दिन्छ, धर्म आउँछ

(घिमिरे, २०१२: 'भोटेसेलो')

मामा-गोत गएँ भन्निन् मेरी आमा

मामा-गोत गई कुहिरा मेरा थाँखा

(घिमिरे, २०५२: 'बाघको भान्जो विरालो')

यसरी घिमिरेका बालकवितामा लोकविश्वास अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

३.४ परम्परागत प्रविधि

घिमिरेका कवितामा परम्परागत नेपाली प्रविधिको चर्चा बीचबीचमा भएको छ । ढिकी र जाँतो अन्न कृदन र पिस्नका लागि प्रयोग गरिने परम्परागत नेपाली उपकरण हुन् । आज पनि धेरैजसो ठाउँमा यिनको प्रयोग हुन्छ । उनको 'धामपानी' बालकवितासङ्घर्ष (२०१२) मा 'ढिकी र जाँतोको सवाइ' शीर्षक कविता यसको उदाहरण हो । यस्तै गुलेली र बाण परम्परागत नेपाली हतियार हुन् । भुलो र चकमक आगो बाल्न प्रयोग गरिने पुराना उपकरण हुन् । आज तिनको प्रयोग हराइसकेको छ । यस्ता यन्त्रउपकरणबाटे चर्चा भएका उदाहरणहरू क्रमशः हेरौं -

जाथौं खेल्न सिकार, भिरौं गुलेली

बाण हानौं बाण हे, हैन मट्याङ्ग्रा

(घिमिरे, २०१२: 'गुलेली')

दुद्गासित चकमक

किन गर्दै चकचक..

कसरी बल्यो दुद्गो

पाइनै मैले दुड्गो

दर्सनदुड्गो कि यो

आगै आगो थियो

(घिमिरे, २०५२: 'चकचके')

यसरी धिमिरेका वालकवितामा परम्परागत नेपाली प्रविधिको चर्चा पनि भएको छ ।

५.५ बालखेल र बाललोकगीत

धिमिरेका वालकविताहरूमध्ये केही बाललहरीहरू पनि छन् । लहरी कुनै सूचना वा सन्देशको प्रसार गर्न प्रभावकारी लोकलय हो । बालवालिकालाई केही कुरा सिकाउन यो उपयोगी हुन्छ । बालवालिकाका लागि रचना गरिएका लहरी बाललोकगीत हुन् । 'बाललहरी' (घामपार्नी, २०१२) यसको राम्रो उदाहरण हो ।

पुतली खेल नेपाली समाजमा प्रचलित बालखेल हो । धिमिरेका 'पुतली खेल' (बाला-लहरी, २०१२) यसै बालखेलसँग सम्बन्धित बालकविता हो ।

५.६ भाषा

धिमिरेका बालकवितामा अनुकरणात्मक शब्दको अत्यधिक प्रयोग गरिएको छ । अनुकरणात्मक शब्द नेपाली भाषाको महत्त्वपूर्ण विशेषता हो । यसबाट उनका कवितामा नेपाली संस्कृती भल्केको छ । यसका केही उदाहरण छुपछुपु सप्सप, घुरघुर, घार्घारु, गुदुगुदु, सपासप (धिमिरे, २०१२: 'बाललहरी'); त्वार् त्वार् त्वार् त्वार् त्वार् त्वार् त्वार् रिम रिम (धिमिरे, २०१२: 'पानी पर् पानी पर् !'); च्वाइँ च्वाइँ च्वाइँ च्वाइँ भक्याडच्याड भक्याडच्याड, च्याड च्याड (धिमिरे, २०१२: 'दिकी र जाँतोको सबाइ'); ढर ढम्म (धिमिरे, २०१२: 'गुलेली'); चिर्विर चिर्विर, च्याँटु, चुवुर, च्याँ च्याँ, चुवुर चुवुर, चिर् चिर् चिर् चुर, चुर (धिमिरे, २०१२: 'चिर्विर च्यान्टे'); घुरघुर (धिमिरे, २०१२: 'बाघको भान्जो विरालो') आदि हुन् ।

५.७ सांस्कृतिक सापेक्षता

धिमिरेले कवितामा संस्कृतिको हरेक कुरालाई हेनै संस्कृतिपिच्छेको अलगअलग दृष्टिकोण हुन्छ भन्ने देखाउन खोजेका छन् । उनको 'भोटेसेलो' (धिमिरे, २०१२) शीर्षक कवितामा गुम्बा जाने, 'माने पैमे हूँ' भन्ने मन्त्र पढ्ने, सेलो गाउने, हिउँसँग खेल्ने, कानमा यिउँ लगाउने, पाखी बुन्ने, जिम्बू बेच्ने, लम्बू लाउने, चम्पी पाल्ने भोटेको कुरा छ । तर, त्यसलाई हेयका दृष्टिले नभई आफैमा पूर्ण र सम्पन्न संस्कृतिका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसैले उनका बालकवितामा सांस्कृतिक सापेक्षताको दृष्टिकोण रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

६. उपसंहार

मार्थ विभिन्न शीर्षकहरूमा बालसाहित्य, संस्कृति र तीव्रीचको सम्बन्ध-वारेको सैद्धान्तिक चर्चापर्छ भाद्र धिमिरेका कवितामा संस्कृतिको प्रयोग कस्तो छ भनेर चर्चा गरियो । उपर्युक्त समग्र अध्ययनबाट उनका कवितामा विभिन्न ठाउँमा नेपाली संस्कृतिको प्रयोग भएको पाइएको छ । यस कममा उनले भौतिक र अभौतिक दुवै संस्कृतिलाई कवितामा प्रयोग गरेका छन्, अभौतिक संस्कृतिअन्तर्गत सामाजिक व्यवहार, परम्परागत प्रविधि, बालखेल र बाललोकगीत, लोकदिशवास र भाषिक पश्च

रहेका छन् । भाषामा नेपालीका अनुकरणात्मक शब्द मूल्य रूपमा रहेका छन् । उनको संस्कृतिलाई हेनै दृष्टिकोण सापेक्षतावादी छ । नेपाली बालसाहित्यमा उनको यस खालको प्रयोगले नेपाली बालबालिकालाई आफ्नो परम्परा र संस्कृतिलाई बुझेर असल र सुमाजोपयोगी व्यक्तित्व विकास गर्न मद्दत पुऱ्याएको छ ।

सन्दर्भसामग्रीको सूची

जग्रवाल, वासुदेवशरण (१९७९ इ.) ‘भूमिका’ वासुदेवशरण अग्रवाल (सम्पा.) संस्कृति और साहित्य, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन पृ. ३-७ ।

जर्याल, अच्युतशरण (२०५४) नेपाली बालसाहित्यको रूपरेखा, स्याङ्गजा : डिल्लीप्रसाद अर्याल ।

कटवाल, सीता (२०५०) नेपाली बालकविताको अध्ययन, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. मा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

घिमिरे, माधव (२०१२) घामपानी, दोसो संस्करण, काठमाडौँ : लेखक स्वयं ।

घिमिरे, माधव (२०५२) बाला-लहरी, तेस्रो संस्करण, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

घिमिरे, मोहनप्रसाद (२०५६) बालसाहित्यकार माधव घिमिरे : लेखकीय विद्यागत योगदान, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. मा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

चापागाई, निनु (२०५९) सन्दर्भ संस्कृति र सांस्कृतिक रूपान्तरण, काठमाडौँ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन (प्रा.) लि. ।

जोशी, मोहनप्रसाद (२०५३) नेपाली बालसाहित्यमा कृष्णप्रसाद पराजुलीको योगदान, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. मा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

बन्दु, चूडामणि, नरहरि आचार्य र भिक्टर प्रधान (२०४२) ‘नेपाली बालसाहित्यको सर्वेक्षण’ त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र अध्ययन संस्थान, नेपाली शिक्षण समितिमा प्रस्तुत सर्वेक्षण प्रतिवेदन ।

हुमागाई, जनकप्रसाद (२०५६) नेपाली बालसाहित्य, काठमाडौँ : सुनकोशी साहित्य प्रतिष्ठान ।

Donath, Jackie R. (1995) 'Culture: Material and Expressive Culture' in Magill (1995), pp. 292-5.

Ellis-Lopez, Susan (1995) 'Culture and Language' in Magill (1995), pp.269-300.

Haque, Mazharul N. ed. (1995) **International Encyclopedia of Sociology**. London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Marvin, Grace M. (1995) 'Cultural Relativity Versus Ethnocentrism' in Magill (1995), pp. 283-7.